

## ТРАГЕДІЯ РОДИНИ КОСАЧІВ

*В статті простежуються долі членів родини Косачів та їх трагедія, яка є безприкладним глумом над українською духовністю у XX столітті.*

Не зважаючи на плин часу, творчість Лесі Українки – славної дочки українського народу, письменниці зі світовим ім'ям – і сьогодні викликає великий інтерес у читачів та літературознавців нового покоління. На жаль, немало праць Лесі Українки загублено, деякі знаходяться в закордонних і приватних архівах, а ті, що друкувалися на Україні за радянських часів, піддавалися відповідному “редагуванню” і достовірність їх текстів ще належить розпізнати. А тому кожне документальне джерело, яке надходить в Україну, кожне свідчення сучасників та дослідників творчості славної поетки розкривають все нові і нові сторінки її подвижницького життя та трагічної долі її родини.

Як відомо, могутня творча індивідуальність Лесі Українки сформувалась в родині високого інтелекту. В цій родині звучало рідне українське слово і задушевна пісня, панував дух прадавньої історії і глибока повага до свого національного кореня. Всі члени сім'ї палко любили свою землю, народ, Україну. Це і принесло їм важкі випробування в післяжовтневий період, коли сталінська репресивна машина безкарно калічила людські долі, знищувала українську інтелігенцію фізично і духовно.

Звичайно, однією з перших до списку “неблагонадійних” та “попутників” потрапила мати Лесі Українки – відома на той час українська письменниця, академік Олена Пчілка. Ще до революції ця невтомна жінка втратила чоловіка, сина Михайла і дочку Ларису – Лесю Українку. Після смерті Лесі вона перебралась до Гадяча, маючи намір зайнятися виданням журналу “Рідний край”. Та влада не дозволила. Характеризуючи свій душевний стан, в листі до Ольги Кобилянської від 16 жовтня 1913 Ольга Петрівна писала: “Живу, не слабую. Ще давніше тяжке горе, смерть любого сина, так гірко загартувало моє серце, що вже розбити його не може ніщо. І так житиму, працюватиму, доки зможу, доки й мене подолає природна сила, від нас не залежна” [ 1 ]. Та на цьому випробування не завершилися. Починалися нові. Протягом 1917-1919 р.р. О.Пчілка редагує в Гадячі “Газету Гадяцького земства”, пише ряд п'єс для дітей, оперу “Дві чарівниці”, видає збірку оповідань та віршів “Книжка Різдвянка”. Особливу увагу у своїй культурологічній діяльності в роки національного і духовного відродження О.Пчілка приділяла вихованню молоді в українському національному дусі. З цією метою вона часто виступала в школах з розповідями про українських письменників, допомагала організовувати літературні вечори і свята. За часів Української Народної Республіки (1918 р.) сприяла перейменуванню “Гадяцької мужської гімназії” на Гадяцьку чоловічу гімназію імені М.Драгоманова. За виступ на селянській конференції в 1920 році, в якому радянська влада запримітила крамолу, О.Пчілка була заарештована. А хіба багато треба було доказів, щоб звинуватити письменницю? Тоді кожне, навіть обережне слово українського інтелігента, який був причетний до національно-визвольного руху, вважалось “контрреволюційною пропагандою”. Однак, дякуючи долі, знайшлися захисники і допомогли звільнити О.Пчілку з-під арешту. Після короткого перебування в дочки Ізидори в Могилів-Подільську Олена Пчілка приїхала в Київ і до кінця життя працювала в ВУАН. Хвиля масових репресій кінця 20-30-х років сповна торкнулась сім'ї Косачів. Причислюючи одним гребінцем всіх, кого можна було запідозрити в приналежності чи інкримінувати цю приналежність до якоїсь “шпигунсько-диверсійної” або “контрреволюційної” організації, сталінська репресивна машина активно вишукувала “ворогів народу”, “буржуазних націоналістів”, “націонал-ухильників”, “боротьбистів”, “петлюрівців” і т.д. В цьому плані Олена Пчілка, її дочки і зяті та інші родичі, які не були сторонніми глядачами того, що творилося в Україні “іменем революції і маузера”, якраз підходили на роль “контрреволюціонерів”.

Першим під “караючий меч революції” потрапив чоловік дочки Ольги – Михайло Кривинюк. Звинувачений у приналежності до Спілки визволення України (СВУ), він пройде Лук'янівську і Харківську тюрми, покаже судилище в Харківському оперному театрі. Його, як і інших в'язнів, возитимуть на це судилище на відкритій машині через весь Харків... Із тюремних застіжків він повернеться на волю зовсім немічною людиною.

В 1930 році до Вологодської Губернії буде вислано чоловіка Ізидори – Борисова Юрія Григоровича. Заарештований за доносом колег з Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості за “підричну діяльність”, Юрій Борисов буде вирощувати цукрові буряки на Вологодщині. Після повернення до Києва – знову арешт у 1938 році і відповідний вирок.

Недремне око каральних органів пильно стежило за кожним членом цієї родини і знаходило “компромат” для арештів. Так, на початку 1939 року органи ДПУ заарештували і чоловіка Лесі Українки – відомого юриста і фольклориста Климента Квітку. Його теж звинуватили в приналежності до СВУ та в інших “злочинах”.

Не залишала нова влада “без уваги” і Олену Пчілку. У 20-му році вся власність Косачів у Гадячі була націоналізована. Так стирали з лиця землі “дворянські гнізда”. Було забрано родинний альбом з фотознімками, портрет батька, портрет померлого сина Михайла, листи, гравюри, меблі тощо. Характеризуючи цей період життя своєї родини, О.Пчілка в листі до знайомого О.Іванова у Могилів-Подільський писала: “Дружина Ваша перекаже Вам, як живемо (тісенько, не дуже вигідно), а про життя духовне не розпишешся... Та й нащо маю розводити Вам, як тяжко, як бридко переживати всю ту бридоту, що переживаєш, бачиш тепер навкруги! Ви все

це добре знаєте й перебуваєте самі. Може бути тільки те, що як тут більший “центр”, більше й всякого паскудства! Боже, скільки всякого хамства, “подхалімства”! Цур йому...”[ 1 ].

Восени 1929 року на квартиру до О.Пчілки прийшли агенти ДПУ з ордером на “право обшуку і арешту”. Немічна і паралізована вісімдесятилітня жінка виявилася “нетранспортабельною”, що і врятувало її від смерті на тюремних нарах. Але такої наруги берегиня великого роду пережити не змогла.

В жовтні 1930 року Олену Пчілку поховали на Байковому кладовищі поруч з Лесею та чоловіком. В глибокій скорботі стояли біля могили дочки Ольга та Ізидора, а зяті в цей час перебували в тюрмах. Не було промов. Присутні на похоронах прощались з покійницею, мовчки кидаючи грудочки землі в могилу. Лише Михайло Грушевський спромігся сказати: “Вічна пам’ять Тобі на рідній землі!”

Незважаючи на терор, що охопив всю Україну, кращі науковці 20-х років продовжували досліджувати творчість Л.Українки та видавати її твори. Протягом 1923 -1925 р.р. вийшло семитомне, а в 1927-1930 роках – дванадцятитомне видання творів Л.Українки. До її спадщини зверталися і видали монографії М. Зеров, М.Драй-Хмара, А. Музичка, а також літературознавці О.Білецький, Ф. Якубовський, А. Шамрай, Б. Якубський та ін.

Не менші випробування довелось пройти й Ізидорі Косач-Борисовій. Звинувативши її у шпіонажі і розповсюдженні контрреволюційних чуток, трійка НКВД своєю постановою від 20.XI.1937 року вислала вже немолоду жінку на 8 років у так званий ОнегЛАГ. В листі до Н.Крупської від 6.XII.1938 р. Ізидора просила допомоги в реабілітації та поверненні на волю і зробити це в “ім’я радянського правосуддя”. Невідомо, чи дійшов цей лист до Н.Крупської. В лютому 1939 року вона померла. А радянське правосуддя мовчало. Визволення прийшло випадково. При врученні академічної пенсії наркомом освіти Ользі Кобилянській вона запитала його про долю родин Косачів та Старицьких. Нарком опинився в незручному становищі, а при поверненні в Київ зробив усе можливе для звільнення Ізидори з концтабору. З цього приводу в 1939 році сестру Ізидори Ольгу Косач-Кривинюк приймав М.Хрущов.

Друга світова війна принесла нові випробування цій багатостраждальній родині. За тиждень до її початку до сина Михайла у Свердловськ поїхав Михайло Кривинюк – чоловік Ольги і до Києва вже не повернувся. В 1944 році він загинув під колесами паровоза. При невідомих обставинах в 1941 році загинув в концтаборі і Юрій Борисов – чоловік Ізидори. Потрапить до німецького полону менший син Кривинюків Василь, який після фінської війни служив у Мозирі. Втікши з полону у жовтні 1941 року, він дістався до Києва. Яка доля чекала б його після визволення, вже тоді було відомо.

З наближенням Червоної Армії Ізидора, Ольга і її син вирішили виїхати до Львова. Взяли з собою лише домашній архів. Потім доля закине Ольгу з сином Василем до Праги, де вона зустрінеється з третьою сестрою Оксаною, а Ізидора з дочкою Олесею та внуками переберуться до Відня. Більше сестри не зустрінуться. В листопаді 1945 року Ольга померла від хвороби печінки в Аугсбурзі і навічно залишиться в чужій землі. В 1990 році дружина покійного Василя Кривинюка передала на Україну єдиний примірник рукопису праці Ольги Косач-Кривинюк “Леся Українка. Хронологія життя і творчості.”

З 1950 року і до кінця своїх днів у США жила Ізидора Косач-Борисова. Вона жила багатим духовним життям, листувалася з автором художньої біографії Л.Українки Анатолем Костенком, з яким познайомилася ще в концтаборах, друкувала спогади про Л.Українку та про свою родину. Померла Ізидора 12 квітня 1980 року у віці 92 роки. Частина архіву Ізидори до Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН передала в 1989 році її дочка Ольга Сергіївна. Як не дивно звучить, але потрапила під сталінські репресії і сама Л.Українка. За що? А, мабуть, за те, що в драмі “Боярина” торкнулась теми російсько-українських відносин ще в ХІІ столітті, розкрила їх складність, простежила різницю в самому способі життя двох народів, осмислила долі людей, що потрапили в лабеті азіатського деспотизму... Із творчої спадщини Л.Українки було вилучено все, що збуджувало національну свідомість і приналежність до українського першородства. За твердженням тодішньої літературної критики, “Досвітні вогні” мало не провіщали жовтневу революцію 1917 року... А написано цей вірш Лесею Українкою зовсім з іншої причини...

Перед війною твори Л.Українки взагалі вилучили з шкільної програми і ввели уже під час війни як класика української літератури.

Які ж сліди залишилися на Україні від цієї родини?

На жаль, садиба в Гадячі і дача Зелений Гай, побудована для Лесі Українки, знищені вщент. Про них нагадують у Київському музеї Л.Українки лише вікно і дверна ручка із Зеленого Гаю.

Дякуючи ентузіастам, і особливо директору музею Лесі Українки в м.Новоград-Волинському Вірі Омелянівні Римській, ця садиба збереглася найкраще. З усіх сил стараються зберегти свою святиню і працівники музею Л.Українки в Колодяжному, роками чекаючи ремонту обох будинків Косачів.

Роки і трагічна доля сім’ї Косачів не применшили їх ролі у царині української духовності. Нашадки цього роду і сьогодні живуть у різних країнах, свято зберігаючи пам’ять про свою берегиню Олену Пчілку і невмирущу у своїй творчій спадщині Лесею Українку. В Єкатеринбурзі нині живе сім’я племінника Лесі Українки Михайла Кривинюка, в США – дочка Ізидори – Ольга Сергіївна і син Юрія Косача теж Юрій Косач з сім’ями, в Будапешті – Наталка Драгоманова – Бартой, в Цюриху – внуки Оксани Косач – Шимановської, в Латинській Америці – Аріадна Драгоманова, в Канаді – сім’я Василя Кривинюка. В серпні 2000 року померла в Києві остання із Косачів – відома перекладачка Валентина Болдирева. Залишилися нащадки роду Косачів у Чернівцях. Лише в 1989 році були реабілітовані Ізидора і Юрій Борисови.

Трагедія родини Косачів – це безприкладний глум над українською духовністю в ХХ столітті. Хай буде він уроком для наступних поколінь, які не повинні допускати подібних трагедій.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цит. за: Борисюк Т. Трагедія великого роду // Літературна Україна. – 1991: 1 серпня.
2. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. – 630 с.
3. Одарченко П. Українська література. – К.: Смолоскип, 1995. – 405 с.
4. Роде наш красний. Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – 904 с.

Матеріал надійшов до редакції 10. 01.2001 р.

### ***Монастырецкий Л.С. Трагедия рода Косачей.***

*В статье прослеживаются судьбы членов семьи Косачей и их трагедия, являющаяся беспримерным глумлением над украинской духовностью в XX столетии.*

### ***Monastyretskiy L.S. The Kosachs' Tragedy.***

*The fates of the Kosachs and their tragedy is considered in the article.*